

مربحه، استصناع خرید دین به عنوان ابزارهای جدید بانکداری اسلامی: ماهیت، قابلیت ها و چالش های موجود

پدیدآورده (ها) : میسمی، حسین

اقتصاد :: تازه های اقتصاد :: بهار 1391 - شماره 135

از 85 تا 87

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/916099>

دانلود شده توسط : رحمان قاسمی

تاریخ دانلود : 28/01/1396

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است. بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

مراجعه، استصناع و خرید دین به عنوان ابزارهای جدید بانکداری اسلامی:

ماهیت، قابلیت‌ها و چالش‌های موجود

خلاصه

حسین میسمی*

بانک‌مرکزی در سال ۱۳۹۰ دستورالعمل اجرایی استفاده از سه عقد مباحه، استصناع و خرید دین را به تمامی بانکها و موسسات اعتباری ابلاغ نمود. با توجه به جدید بودن این عقود و با توجه به این مطلب که عقود مذکور می‌توانند کاربردهای وسیعی در شبکه بانکی داشته باشند، تحقیق حاضر تلاش می‌کند تا ماهیت، نقاط قوت و نقاط ضعفی که استفاده از عقود مذکور می‌تواند برای نظام بانکی کشور به همراه داشته باشد را مورد مرور مجدد قرار دهد. به‌طور مشخص، تلاش می‌کند تا پس از معرفی سه ابزار جدید مباحه، استصناع و خرید دین، از طریق مرور دستورالعمل اجرایی عقود مورد بحث، مروری بر ظرفیت‌هایی که استفاده از این عقود می‌تواند برای بانکها و موسسات اعتباری به همراه داشته باشد، انجام داده و علاوه بر این، به برخی از چالش‌ها و ابهامات موجود در آیین‌نامه‌های ابلاغی اشاره کند. به نظر می‌رسد توجه به این چالش‌ها، می‌تواند زمینه اصلاح آیین‌نامه‌های ابلاغی در آینده را فراهم می‌آورد؛ به نحوی که استفاده از این عقود حداکثر منافع و حداقل چالش‌ها را برای شبکه بانکی کشور به ارمغان آورد.

۱- مقدمه

بانکداری بدون ربا در ایران در بیش از ربع قرن فعالیت خود توانسته است به پیشرفت‌های مناسبی در حوزه طراحی ابزارهای مالی اسلامی دست یابد. اما به‌ر حال ضرورت توسعه و تعمیق ابزارهای مالی اسلامی در کشور، متناسب به گذشت زمان و به وجود آمدن نیازهای جدید، امری اجتناب‌ناپذیر است. به عبارت دیگر، ضرورت دارد که متخصصین مالی اسلامی، ضمن پایش مداوم نیازهای موجود در کشور در حوزه تجهیز و تخصیص منابع و ضمن ارزیابی ابزارهای مالی طراحی‌شده در بازارهای مالی متعارف و همچنین ابزارهای مالی اسلامی، به طراحی ابزارهای مالی که از یک‌سو با نیازهای فعالان اقتصادی در کشور مطابقت داشته و از طرف دیگر با فقه شیعه نیز سازگار باشد، اقدام ورزند.

در راستای تحقق توسعه ابزارهای مالی اسلامی در شبکه بانکی کشور، لزوم اضافه شدن سه عقد استصناع، مباحه و خرید دین به فصل سوم قانون عملیات بانکداری بدون ربا در سال ۱۳۹۰ مطرح شد. در واقع، پس از طرح موضوع از طرف شورای فقهی بانک‌مرکزی جمهوری اسلامی ایران و تبیین ماهیت فقهی - اقتصادی، کارکردها و کاربدهایی که این عقود می‌توانند در نظام بانکی کشور به همراه داشته باشند، پیشنهاد اضافه شدن عقود یاد شده به برنامه پنجم توسعه، توسط بانک‌مرکزی به مجلس شورای اسلامی ارائه شد. این پیشنهاد با نظر مساعد نمایندگان محترم مجلس مواجه شد و در ماده ۹۸ قانون برنامه پنجم قرار گرفت. پس از آن، هیات وزیران به استناد ماده ۹۸ در جلسه مورخ ۱۳۹۰/۵/۲۵ بخشنامه‌های شماره ۱۴، ۱۵ و ۱۶ را که مرتبط با عقود استصناع، مباحه و خرید دین بود، به منظور الحاق به آیین‌نامه فصل سوم قانون عملیات بانکداری بدون ربا تصویب کرد. دستورالعمل اجرایی عقود سه‌گانه نیز در یکصد و بیست و هشتمین جلسه مورخ ۱۳۹۰/۵/۲۵ شورای محترم پول و اعتبار به تصویب رسید و طی بخش‌نامه‌ای از سوی مدیریت کل مقررات، مجوزهای بانکی و مبارزه با پول‌شویی بانک‌مرکزی، به تمامی بانکها و موسسات اعتباری غیربانکی ابلاغ شد.

با توجه به این که تنها چند ماه از ارائه شدن مجوز استفاده از عقود یاد شده به بانک‌های عامل می‌گذرد، به نظر می‌رسد ضرورت دارد مروری مجدد بر ماهیت، ظرفیت (فرصت‌ها) و چالش‌هایی که ممکن است استفاده از این عقود برای شبکه بانکی به همراه داشته، انجام گیرد. در این تحقیق تلاش می‌شود تا به این مهم جامه عمل پوشانده شود. فصل‌بندی این پژوهش بدین صورت است که پس از این مقدمه معرفی سه ابزار جدید مباحه، استصناع و خرید دین از طریق مرور دستورالعمل اجرایی عقود مورد بحث،

که توسط بانک‌مرکزی به بانکها و موسسات مالی ابلاغ شده است، انجام می‌شود. پس از آن، مروری بر ظرفیت‌هایی و نقاط قوتی که استفاده از این عقود می‌تواند برای نظام بانکی کشور به همراه داشته باشد، انجام شده و در نهایت چالش‌هایی که در رابطه با استفاده از این عقود قابل طرح است، مورد بحث قرار می‌گیرد. به نظر می‌رسد توجه به این چالش‌ها، زمینه اصلاح آیین‌نامه‌های ابلاغی در آینده را فراهم می‌آورد؛ به نحوی که استفاده از این عقود حداکثر منافع و حداقل چالش‌ها را برای شبکه بانکی کشور به ارمغان آورد.

۲- مروری بر ماهیت و ویژگی‌های عقود مباحه

در این قسمت تلاش می‌شود تا مروری بر ماهیت و ویژگی‌های عقود مباحه انجام شود. به منظور کاربردی کردن هر چه بیشتر بحث، از بیان مباحث نظری و فقهی در رابطه با عقود مورد بحث خودداری شده و تنها گزیده‌ای از متن دستورالعمل‌های اجرایی عقود سه‌گانه، که توسط مدیریت کل مقررات، مجوزهای بانکی و مبارزه با پول‌شویی بانک‌مرکزی، به تمامی بانکها و موسسات اعتباری غیربانکی ابلاغ شده است، یاد می‌شود.

۱-۲- دستورالعمل اجرایی عقد مباحه

ماده ۱- مباحه قراردادی است که به موجب آن عرضه‌کننده، بهای تمام‌شده اموال و خدمات را به اطلاع متقاضی می‌رساند و سپس با افزودن مبلغ یا درصدی اضافی به عنوان سود، آن را به صورت نقدی، نسبیه دفعی یا اقساطی، به اقساط مساوی و یا غیرمساوی در سررسید یا سررسیدهای معین به متقاضی می‌فروشد.

ماده ۲- بانک‌ها می‌توانند به منظور رفع نیازهای واحدهای تولیدی، خدماتی و بازرگانی برای تهیه مواد اولیه، لوازم یدکی، ابزار کار، ماشین‌آلات، تاسیسات، زمین و سایر کالاهای مورد احتیاج این واحدها و نیازهای خانوارها برای تهیه مسکن، کالاهای بادوام و مصرفی و خدمات، به سفارش و درخواست متقاضی مبادرت به تهیه و تملک این اموال و خدمات کرده و سپس آن را در قالب عقد مباحه به متقاضی واگذار کنند.

ماده ۳- بانک‌ها می‌توانند در چارچوب عقد مباحه با اخذ تخفیف از تولیدکنندگان یا عرضه‌کنندگان اموال یا خدمات، نسبت به واگذاری آن به متقاضیان اقدام کنند.

ماده ۴- بانک‌ها می‌توانند در عقد مباحه، اختیار انتخاب اموال و خدمات موردنظر را به متقاضی واگذار کنند.

ماده ۵- بانک‌ها موظف‌اند اطمینان حاصل کنند عقد مباحه بر اساس تبادلی متقاضی و فروشنده منعقد نشده باشد.

ماده ۶- قیمت تمام‌شده و قیمت واگذاری اموال و خدمات توسط بانک به اطلاع متقاضی می‌رسد.

ماده ۷- بازپرداخت تسهیلات مباحه به صورت نقدی، نسبیه دفعی یا اقساطی، به اقساط مساوی و یا غیرمساوی در سررسید یا سررسیدهای معین مجاز است.

ماده ۸- در صورتی که دریافت‌کننده تسهیلات قبل از سررسید یا سررسیدهای مقرر مبادرت به واریز تمام یا قسمتی از بدهی خود کنند، بانک‌ها مکلف‌اند تخفیف لازم را از محل سود متعلقه متناسب با مدت باقی مانده تا سررسید قسط یا اقساط واریز شده به وی اعطا کنند.

ماده ۹- بانک‌ها مکلف‌اند از تسهیلات اعطایی به متقاضیان، (بیش از سررسید سه سال) مبلغی به عنوان پیش‌دریافت (حداقل ده درصد) از وی اخذ کنند.

ماده ۱۰- بانک‌ها موظف‌اند قبل از اقدام به تهیه اموال و خدمات، مبادرت به دریافت درخواست و تعهد کتبی متقاضی مبنی بر خرید اموال و خدمات کنند.

ماده ۱۱- مبلغ تسهیلات مباحه با توجه به بهای تمام‌شده و سود بانک تعیین خواهد شد.

۲-۲- دستورالعمل اجرایی عقد استصناع

ماده ۱- استصناع عقدی است که به موجب آن یکی از طرفین در مقابل مبلغی معین، متعهد به ساخت (تولید، تبدیل و تغییر) اموال منقول و غیرمنقول، مادی و غیرمادی با مشخصات مورد تقاضا و تحویل آن در دوره زمانی معین

بانکداری بدون ربا در ایران در بیش

از ربع قرن فعالیت خود توانسته

است به پیشرفت‌های مناسبی

در حوزه طراحی ابزارهای مالی

اسلامی دست یابد. اما به‌ر حال

ضرورت توسعه و تعمیق ابزارهای

مالی اسلامی در کشور، متناسب

به گذشت زمان و به وجود آمدن

نیازهای جدید، امری اجتناب‌ناپذیر

است

به طرف دیگر می‌شود.

ماده ۲- بانک‌ها می‌توانند به منظور گسترش بخش‌های تولیدی از قبیل صنعت و معدن، مسکن و کشاورزی، تسهیلات لازم را به مشتریان در قالب عقد استصناع اعطا کرده و سپس بر اساس عقد استصناع دوم قرارداد ساخت را به سازنده واگذار کنند.

ماده ۳- بانک‌ها نمی‌توانند در خصوص محصولات کشاورزی، مبادرت به انعقاد عقد استصناع کنند.

ماده ۴- اموال موضوع عقد استصناع نباید ساخته شده باشد و باید دارای مشخصات مورد تقاضا و برخوردار از استانداردهای قابل قبول در کشور بوده و ویژگی‌های آن از قبیل اندازه، حجم، کیفیت، کمیت و غیره به طور صریح در عقد یاد شود. ماده ۵- استصناع اول عقدی است که بین مشتری و بانک منعقد می‌شود و به موجب آن بانک متعهد می‌شود، در قبال دریافت مبلغ قرارداد و طبق شرایط مندرج در آن، اموال موردنظر را در دوره زمانی معین به مشتری تحویل دهد.

ماده ۶- در عقد استصناع اول باید مبلغ عقد، مشخصات اموال، دوره زمانی و شرایط ساخت و تحویل آن و نحوه محاسبه سود و بازپرداخت تسهیلات قید شود.

ماده ۷- بانک مکلف است مبلغ عقد استصناع اول را با توجه به مبلغ عقد استصناع دوم و سوم بانک تعیین کند.

ماده ۸- در عقد استصناع اول، مبلغ و نحوه پرداخت آن باید معلوم و معین باشد و در هنگام انعقاد قرارداد، مشتری باید درصدی از مبلغ اموال موردنظر را به بانک پرداخت کند.

ماده ۹- در عقد استصناع اول باید شرایط تحویل اموال موردنظر اعم از نقدی و اقساطی قید شود.

ماده ۱۰- بانک‌ها در صورت عدم انجام تعهد و یا تأخیر در ایفای آن مطابق با عقد استصناع اول در مقابل مشتری متعهد هستند.

ماده ۱۱- پس از تکمیل اموال موردنظر طبق شرایط مندرج در عقد استصناع اول، مشتری ملزم به تحویل گرفتن آن بوده و در صورت امتناع، مسئولیت عواقب آن بر عهده مشتری خواهد بود.

۳-۲- دستورالعمل اجرایی عقد خرید دین

ماده ۱- خرید دین قراردادی است که به موجب آن شخص ثالثی، دین مدت‌دار بدهکار را به کمتر از مبلغ اسمی آن به صورت نقدی از داین خریداری می‌کند.

ماده ۲- بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم جهت تمامی بخش‌های اقتصادی، دیون موضوع اسناد و اوراق تجاری مدت‌دار متقاضیان را خریداری کنند.

ماده ۳- اسناد و اوراق تجاری به آن دسته از اسناد و اوراق بهادار اطلاق می‌شود که مفاد آن حاکی از طلب حقیقی متقاضی باشد.

ماده ۴- بانک‌ها موظفاند قبل از خرید دین موضوع اسناد و اوراق تجاری، از حقیقی بودن دین و نقدشوندگی آن در سررسید، اطمینان حاصل کنند.

ماده ۵- بانک‌ها مکلفاند قبل از خرید دین موضوع اسناد و اوراق تجاری، از معتبر بودن متعهد دین اطمینان حاصل کنند.

ماده ۶- خرید دین موضوع اسناد و اوراق تجاری توسط بانک‌ها در صورتی مجاز است که سررسید این قبیل اسناد و اوراق تجاری از یک سال تجاوز نکند.

ماده ۷- بانک مرکزی می‌تواند عنداللزوم، اسناد و اوراق تجاری تنزیل شده توسط بانک‌ها را به صورت نقدی خریداری کند.

۳- ظرفیت‌های کاربردی موجود در عقود مصوب

به نظر می‌رسد عقود سه‌گانه مصوب ظرفیت‌های خاصی باشند که می‌توانند ابزارهای موجود در حوزه تخصیص منابع بانکی را تقویت کرده و با متنوع‌سازی عقود مبادله‌ای موجود در شبکه بانکی، به تقویت اجرای بانکداری اسلامی در کشور بینجامند. در آن چه در پی می‌آید، به نقاط قوت و ظرفیت‌هایی که در این عقود موجود است و می‌تواند به تقویت مناسبات بانکداری بدون ربا در کشور بینجامد اشاره می‌شود.

الف- متنوع‌سازی ابزارهای مالی اسلامی و کاهش میزان صوری‌سازی در اجرای عقود یکی از مشکلاتی که در حال حاضر شبکه بانکی کشور در حوزه اجرای بانکداری بدون ربا با آن سروکار دارد، مساله صوری‌سازی معاملات است. بدین معنی که نیت دریافت‌کنندگان تسهیلات با آنچه که در قرارداد عنوان می‌شود، سازگار نیست. به عنوان مثال، فرد بر اساس قرارداد مضاربه اقدام به دریافت تسهیلات از شبکه بانکی می‌کند، اما در واقع نیتی که در ذهن دارد عقد قرض است (میسمی و قلیچ، ۱۳۹۰، ص ۱۳).

در این رابطه به نظر می‌رسد یکی از دلایلی که به تقویت صوری‌سازی در اجرای

بانکداری بدون ربا انجامیده است، کمبود تعداد عقود و عدم تطابق عقود موجود با نیازهای ذی نفعان شبکه بانکی است. بر این اساس، می‌توان مدعی بود، اضافه شدن سه عقد مرابحه، استصناع و خرید دین به معاملات مجاز، می‌تواند با تامین هر چه بیشتر نیازهای متقاضیان تسهیلات، از صوری شدن فعالیت‌های بانکی بکاهد.

ب- تکمیل نقاط ضعف موجود در سایر عقود

عقود مصوب مرابحه، استصناع و خرید دین، گرچه در ظاهر شباهت‌هایی با برخی از عقود موجود در شبکه بانکی کشور دارند، اما از قابلیت‌ها و کارویژه‌های خاصی نیز برخوردارند که این خود می‌تواند نقاط ضعف موجود در سایر عقود را مرتفع کند و استفاده از عقود را تسهیل نماید. به عنوان مثال، قرار مرابحه در ظاهر با قرارداد فروش اقساطی که از دیرباز در شبکه بانکی کشور وجود داشته است، مشابهت‌هایی دارد. اما در عین حال مرابحه ویژگی‌های خاصی نیز دارد که آن را از فروش اقساطی متمایز می‌کند.

به عنوان مثال، فروش اقساطی بر اساس ماهیت و آیین‌نامه‌های موجود، فقط برای کالاهای محدود و معینی قابل استفاده است. در حالی که مرابحه به کالای خاصی اختصاص نداشته و می‌توان از آن برای تمامی کالاها (از جمله کالاهای مصرفی، تولیدی و غیره) بهره برد. علاوه بر این، مرابحه بر خلاف فروش اقساطی، تنها به کالاها محدود نیست، بلکه قابلیت استفاده جهت خرید و فروش خدمات را نیز دارد. بدین معنی که نیازهای خانوارها، موسسات تولیدی و بازرگانی می‌تواند در قالب قرارداد مرابحه بین خریدار و فروشنده منتقل شود. در نهایت شیوه پرداخت مرابحه نیز بر خلاف فروش اقساطی دارای محدودیت نیست. در واقع در حالی که در فروش اقساطی معمولاً شیوه پرداخت اقساطی و تدریجی مورد استفاده قرار می‌گیرد، در قرارداد مرابحه امکان استفاده از سایر شیوه‌های پرداخت از جمله بیع نقدی و بیع نسبه نقدی نیز در کنار نسبه اقساطی فراهم است.

ج- ظرفیت مناسب جهت پاسخ به نیازهای جدید

به نظر می‌رسد در حال حاضر نیازهای جدیدی در شبکه بانکی کشور به وجود آمده است که با امکان پاسخ به آنها بر اساس عقود که در گذشته موجود بودند، وجود ندارد و یا این که انجام این کار مشکل است. در حالی که با استفاده از سه عقد جدید مصوب، به راحتی می‌توان به این نیازها نیز پاسخ مناسب داد. به عنوان نمونه، نیاز به کارت اعتباری (۲) در حال حاضر، انتظار معقول بسیاری از مخاطبان شبکه بانکی است؛ در حالی که هنوز این خدمت بانکی توسعه قابل توجهی نیافته است (۳).

در این رابطه نیز به نظر می‌رسد می‌توان با استفاده از عقد مرابحه (در ترکیب با برخی از سایر عقود) به راحتی و با هزینه معاملاتی کم خدمت کارت اعتباری را ارائه کرد. به لحاظ فنی، بانک ناشر کارت اعتباری بعد از اعتبارسنجی مشتری، به میزان اعتباری که دارد، کارت در اختیارش قرار می‌دهد. در این مرحله، بانک دارنده کارت را وکیل می‌کند تا کالاها و خدماتی که نیاز دارد را ابتدا برای بانک خریداری نماید. زمانی که دارنده کارت به عنوان وکیل بانک ناشر، کارت اعتباری را در دستگاه پایانه فروش (POS) قرار می‌دهد، بانک ناشر اقدام به پرداخت هزینه خرید کالاها و خدمات می‌کند و پس از تملک، بلافاصله آنها را به صورت مرابحه اقساطی و با سودی معین به دارنده کارت می‌فروشد (موسویان، ۱۳۸۶، ص ۲۲).

د- نزدیک کردن نظام بانکداری بدون ربا به بانکداری اسلامی بین‌المللی

در حالی که نظام بانکداری بدون ربا در سایر کشورهای اسلامی بر اساس فقه اهل تسنن شکل یافته، نظام بانکداری بدون ربا در ایران بر اساس فقه امامیه بنیان نهاده شده است. نتیجه این مساله در عمل آن شده است که در برخی موارد، تفاوت‌های صوری و یا ماهوی بین ابزارهای بانکداری اسلامی در ایران و سایر کشورهای اسلامی به وجود می‌آید و وجود این اختلاف‌ها، از همگرا شدن بانکداری اسلامی در ایران و سایر کشورها، تا حدودی جلوگیری کرده است.

به عنوان مثال، یکی از عقود که کاربرد بسیاری زیادی در بانکداری اسلامی سایر کشورها دارد، عقد مرابحه است. اما متأسفانه در ایران چنین عقدی وجود نداشت و مورد استفاده نبود؛ هر چند برخی از ابزارهای نسبتاً مشابه (مانند فروش اقساطی) مورد استفاده واقع می‌شد. به نظر می‌رسد با ابلاغ دستورالعمل اجرایی سه عقد جدید، این مشکل نیز برطرف شده باشد و عقد مرابحه، همانند سایر کشورهای اسلامی، در ایران نیز به خوبی توسعه یابد؛ این خود به همگرایی ابزارهای بانکداری اسلامی در ایران و سایر کشورها کمک کرده و زمینه همکاری بین بانک‌های کشور و بانک‌های اسلامی سایر کشورها را بیش از پیش فراهم می‌کند.

۴- تبیین برخی از ابهامات موجود در رابطه با عقود مرابحه، استصناع و خرید دین

همان طور که در بالا اشاره شد، عقود سه گانه مصوب ظرفیت‌های خاصی به همراه داشته و این خود نقاط قوت موجود در این عقود برای توسعه بانکداری بدون ربا در کشور به حساب می‌آید. اما در مقابل این نقاط قوت، نقاط ضعف و چالش‌هایی نیز در این عقود وجود دارد که لازم است به آنها نیز توجه شود. شناسایی این نقاط ضعف و تلاش در جهت مرتفع نمودن آن‌ها، می‌تواند به وجود آمدن مشکلاتی که ممکن است اجرایی شدن عقود مذکور، برای شبکه بانکی کشور به همراه آورد، جلوگیری کند. در آنچه در پی می‌آید، به برخی از سوالات، ابهامات و چالش‌های فقهی، حقوقی، اقتصادی و اجرایی موجود اشاره می‌شود. لازم به ذکر است تمرکز اصلی در این قسمت نیز بر روی آیین‌نامه‌های ابلاغی از سوی بانک مرکزی است.

۱-۴- مرابحه

الف- با وجود عقد فروش اقساطی در شبکه بانکی و توافق عامه علمای شیعه و اهل سنت در رابطه با آن، چه ضرورتی به طرح عقد مرابحه که به لحاظ ماهیت بسیاری نزدیک به فروش اقساطی است وجود دارد؟ آیا این کار به افزایش تعداد عقود و سخت شدن فهم آن نمی‌انجامد؟ آیا بهتر نبود آیین‌نامه اجرایی فروش اقساطی توسعه یابد، به نحوی که کارکردهای مرابحه را نیز در بر بگیرد؟

ب- مناسب بود در آیین‌نامه‌های ابلاغی به شیوه تعیین و محدوده سود قابل قبول برای بانک اشاره می‌شد؛ به نحوی که بانک‌ها نتوانند به دلخواه خود در رابطه با تعیین سود تصمیم بگیرند. لازم است توجه شود که یکی از اصول بانکداری اسلامی تعیین نرخ‌های عقود بر اساس واقعیات اقتصادی و بازدهی بخش واقعی است.

ج- اگر فرض شود که مرابحه قرار است به صورت صحیح در شبکه بانکی اجرایی شود، آنگاه بانک در ابتدا مالک کالای درخواستی مشتری شده و پس از آن و در معاملاتی مستقل، کالا را به تملک مشتری در می‌آورد. اکنون پرسشی که مطرح می‌شود این است که اگر مشتری در بازه زمانی پس از مالک شدن بانک و قبل تملیک کالا به مشتری، از خرید قسطی کالا پشیمان شود آیا بانک مسئول است یا مشتری؟ اگر در این مدت کالا تلف شود یا خسارتی بیند چه کسی مسئول است؟ در این رابطه مناسب است به چالش‌های حقوقی احتمالی توجه کافی شود.

۲-۴- استصناع

الف- بر اساس آیین‌نامه موجود، استصناع به صورت موازی در شبکه بانکی اجرا می‌شود. بدین معنی که ابتدا استصناع اول منعقد می‌شود و پس از آن استصناع دوم. استصناع اول عقدی است که بین مشتری و بانک منعقد گردیده و به موجب آن بانک متعهد می‌شود در قبال دریافت مبلغ قرارداد و طبق شرایط مندرج در آن، کالا یا طرح موردنظر را در دوره زمانی معین به مشتری تحویل دهد. اما استصناع دوم عقدی است که پس از درخواست مشتری، بین بانک و سازنده منعقد می‌شود و به موجب آن سازنده متعهد می‌شود در قبال دریافت مبلغ قرارداد و طبق شرایط مندرج در آن، کالا یا طرح موردنظر را در دوره زمانی معین به بانک یا نماینده آن تحویل دهد. حال سوالی که مطرح می‌شود آن است که آیا این رابطه موازی باعث نمی‌شود این ترکیب در زمره حیل ربا قرار گیرد؟ بدین معنی که طرفین واقعا قصد ساخت کالایی را ندارند و تنها به منظور دریافت پول به این رابطه حقوقی تن می‌دهند؟ آیا این کار زمینه‌ساز اجرای این عقد در شبکه بانکی را فراهم نمی‌کند؟ در این رابطه مناسب بود در آیین‌نامه‌های ابلاغی توجه بیشتری بر جلوگیری از صوری شدن اجرای عقود مصوب می‌شد.

ب- اگر جعاله، همانگونه که در قانون عملیات بانکی بدون ربا ذکر شده، عقد قلمداد شود، آنگاه استصناع به ویژه در موارد ساخت طرح‌ها و پروژه‌های گوناگون اقتصادی (که هدف، انجام طرح یا خصوصیات ویژه‌ای است که از قبل اعلام می‌شود) می‌تواند مصداق روشنی از جعاله باشد. در این رابطه مناسب بود در آیین‌نامه پیشنهادی و یا پیوست‌های آن، به نقاط افتراق عقد استصناع با جعاله اشاره می‌شد.

ج- بر اساس آیین‌نامه موجود، در صورت عدم ایفای تعهد از طرف سفارش پذیر در موعد مقرر، خسارت وارده به سفارش‌دهنده باید توسط بانک جبران شود، حال سوالی که مطرح می‌شود آن است که آیا حتی در صورتی که بانک در این زمینه قصور یا تقصیری نداشته باشد، باید همچنان ملزم به جبران خسارت باشد؟

د- در ماده ۲۴ آیین‌نامه عقد استصناع، منظور از تدابیر لازم چیست؟ مناسب بود در آیین‌نامه به برخی از این تدابیر اشاره می‌شد.

۳-۴- بیع دین

الف- در رابطه با بیع دین و امکان تنزیل آن به شخص

ثالث، با توجه به این که دیدگاه‌های مختلفی در این رابطه وجود دارد و این که فقهای چون حضرت امام (ره) این عقد را نامشروع می‌دانند و همچنین بسیاری از فقهای اهل سنت نیز آن را نامشروع می‌دانند، آیا می‌توان استفاده از این عقد را برای عامه مردم که از فقهای گوناگونی تقلید می‌کنند مجاز دانست؟ آیا با توجه به این که بخشی از جامعه ایران اهل سنت هستند، تصویب عقدی که با موازین فقهی اکثر علمای اهل سنت ناسازگار است، مشکلی ایجاد نمی‌کند؟ چه تدابیری برای کاهش تعارض، در زمینه اجرای این عقد در مناطق سنی‌نشین کشور اندیشیده شده است؟

با توجه به ضعف سیستم نظارتی در شبکه بانکی کشور، امکان سوء استفاده افراد متقاضی تسهیلات از طریق ارائه اسناد غیر واقعی و تبانی بین داین و مدیون، وجود دارد و این خود می‌تواند امکان بالا رفتن میزان صوری‌سازی در شبکه بانکی را افزایش دهد. به نظر می‌رسد در آیین‌نامه مربوطه به میزان مناسب به این موضوع توجه نشده است. به عنوان نمونه، در صورتی که تبانی بین داین و مدیون اثبات شود، آیا اختیار فسخ برای خریدار دین (بانک) ایجاد می‌شود؟ آیا قرارداد باطل می‌شود؟ آیا این تبانی کلاهبرداری محسوب می‌شود؟ آیا بانک انگیزه اقتصادی برای مقابله با این تبانی دارد و یا خود به آن راضی خواهد بود؟

۵- نتیجه‌گیری

در سال ۱۳۹۰ تحولات خاصی در حوزه توسعه ابزارهای مالی اسلامی در کشور به وقوع پیوست که مهمترین آن، ابلاغ دستورالعمل اجرایی استفاده از سه عقد مرابحه، استصناع و خرید دین از طرف بانک مرکزی به تمامی بانک‌ها و موسسات اعتباری بود. با توجه به جدید بودن این عقود و با توجه به این مطلب که هنوز آشنایی کافی بین ذین نفعان نظام بانکی در رابطه با ماهیت این عقود و نقاط قوت و ضعفی که دارند، ایجاد نشده است، پژوهش حاضر تلاش کرد تا ماهیت، نقاط قوت و نقاط ضعفی که استفاده از عقود مذکور می‌تواند برای نظام بانکی کشور به همراه داشته باشد را مورد ارزیابی مجدد قرار دهد. به طور مشخص، تلاش کرد تا ضمن مرور دستورالعمل اجرایی عقود مورد بحث، ظرفیت‌هایی که استفاده از این عقود می‌تواند برای بانک‌ها و موسسات اعتباری به همراه داشته باشند را برجسته کرده و در عین حال، به برخی از چالش‌ها و ابهامات موجود در آیین‌نامه‌های ابلاغی نیز اشاره کند. به نظر می‌رسد توجه به این چالش‌ها، می‌تواند زمینه اصلاح آیین‌نامه‌های ابلاغی در آینده را فراهم می‌آورد؛ به نحوی که استفاده از این عقود حداکثر منافع و حداقل چالش‌ها را برای شبکه بانکی کشور به ارمغان آورد. در نهایت لازم به ذکر است که موفقیت عقود مذکور در شبکه بانکی، مستلزم آشنایی تمامی افراد درگیر در شبکه بانکی با این عقود می‌باشد و در این رابطه مناسب است بانک مرکزی، بانک‌ها و رسانه‌های گروهی، ضمن انجام اقدامات تبلیغی مناسب، زمینه آشنایی هر چه بیشتر مخاطبان نظام بانکی با عقود جدید را فراهم کنند.

منابع و مآخذ

گمشوین اوراق بهادار مالزی، ۱۳۸۵، مصوبات شورای مشورتی شرعی کمسیون اوراق بهادار مالزی، ترجمه مهدی نجفی و سیدسعید شمسی‌نژاد، تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

موسویان، سیدعباس، ۱۳۸۸، «فقه شورای تخصصی فقهی در ارتقای سطح مشروعیت و کارایی بانک‌های اسلامی»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۳۶.

نیلی، فرهاد و سپهوند، مهرداد، ۱۳۸۹، «نظارت بر بانک‌ها: ابهام در مفهوم، تردید در عمل»، نشریه تازه‌های اقتصاد، پژوهشکده پولی و بانکی، شماره ۱۲۹.

میسمی، حسین و قلیچ، وهاب، ۱۳۹۰، «آسیب‌شناسی اجرای بانکداری اسلامی در کشور: دلالت‌های برای تحول در نظام بانکی»، نشریه تازه‌های اقتصاد، پژوهشکده پولی و بانکی، شماره ۱۳۲.

موسویان، سید عباس، ۱۳۸۶، «طراحی کارتهای اعتباری در بانکداری بدون ربا بر اساس بیع مرابحه»، فصلنامه اقتصاد اسلامی، شماره ۲۸.

پی‌نوشت:

* پژوهشگر گروه بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی و دانشجوی دکتری رشته اقتصاد، دانشگاه امام صادق (ع); meisami@isu.ac.ir

2- Credit Card

۳- یادآور می‌شود اکثر کارتهایی که در حال حاضر در نظام بانکی کشور موجودند، کارتهای بدهی (Debit Card) می‌باشند که ماهیتی متفاوت از کارتهای اعتباری دارند. در واقع، در کارت بدهی، موجودی یا اعتبار در حساب فرد موجود است و بانک با صدور کارت بدهی، تنها اجازه برداشت از این حساب برای خرید کالاها را فراهم می‌آورد. اما در کارت اعتباری، اساسا فرد از ابتدا دارای اعتباری نیست و بانک با صدور کارت، به فرد اعتبار لازم جهت انجام خرید را اعطا می‌کند.

با توجه به ضعف سیستم نظارتی در شبکه بانکی کشور، امکان سوء استفاده افراد متقاضی تسهیلات از طریق ارائه اسناد غیر واقعی و تبانی بین داین و مدیون، وجود دارد و این خود می‌تواند امکان صوری‌سازی در شبکه بانکی را افزایش دهد